

cija dala u ruke svu vlast... ne mogu da organizuju ni običnu svetkovinu" (gl. V). Razmatranja o Francuskoj dala su naglašen ton kontrarevolucionarnom gledištu: revolucija čini samo zlo (treba joj se suprotstaviti svim sredstvima), ali ona ne može ništa da učini (dovoljno je sačekati da „nesavladiva priroda” povрати svoju moć). Razapeta između često neumesnog aktivizma i ironičnog kvijetizma, između zavere i literature, kontrarevolucija mestrovske tradicije ostala je bez osetnog uticaja na političku sudbinu evropskih naroda.

Treba ipak biti pravedan: time što je na sjajan način formulisao svoje odbijanje revolucionarnog „oslobođenja”, time što je s divnom pronicljivošću uočio neke od osnovnih crta revolucionarnog duha i prakse, Mestru pripada neprolazna zasluga što je ne trepnuvši gledao tu smrtonosnu Sfingu, Revoluciju, i što ju je dovoljno mrzeo da bi se potrudio da je razume.

● Valja se koristiti kritičkim izdanjem: Joseph de Maistre, *Considérations sur la France*, prir. Jean-Louis Darcel, predgovor Jean Boissel, Genève, Slatkine, 1980.

► O Žozefu de Mestru uopšte, najbolji vodič ostaje Sainte-Beuve. Valja osobito pročitati njegovu dugačku studiju iz 1843, preštampanu u *Œuvres*, Paris, Gallimard, „Pléiade”, sv. II, str. 385–466. O Mestrovom intelektualnom stilu, može se pročitati i u delu Charles Du Bos, *Approximations*, Paris, Fayard, 1965, str. 563–578.

(Ž. Živojnović)

Pjer MANAN

MIHELŠ Robert, 1876–1936.

Političke partije, 1911.*

„Sveden na svoj najjednostavniji izraz, osnovni sociološki zakon koji neumoljivo upravlja političkim partijama (uzimajući reč ‚politika’ u njenom najširem značenju) može se formulisati na sledeći način: organizacija je izvor iz kojega se rađa dominacija izabranih nad biračima, opunomoćenika nad onima koji su ih opunomoćili, poslanika nad onima koji su ih izaslati. Onaj ko kaže organizacija, kaže oligarhija” (*Političke partije*, str. 296).

Ime Roberta Mihelsa ostalo je vezano uz *gvozdeni zakon oligarhije* koji on, u sintetičkom obliku, izriče na navedeni način potkraj svoga oglada *Političke partije*. Kada je, godine 1911, na nemačkom jeziku objavio prvu verziju knjige, Mihels je imao trideset i pet godina. Podsećanje na piščevu biografiju nije nekorisno. Malo je, naime, „naučnih” dela koja su u toj meri bila obeležena ličnim iskustvom svoga autora. Rođen godine 1876. u Kelnu, u građanskoj trgovačkoj porodici, Mihels se nakratko bavio vojnim pozivom, a potom je doktorirao istoriju; prvih godina ovog stoleća preduzeo je niz putešestvija u Francusku i, naročito, Italiju. U toj je zemlji, godine 1902, postao socijalista. Po povratku u Nemačku, nastanio se u Marburgu i pristupio socijaldemokratiji, u čijim je redovima aktivno delovao od 1903. do 1907. godine. Vrlo brzo je stao na levo krilo te stranke, negujući prilično tesne veze s Kauckim, pa čak i s „anarhosindikalističkom” grupom Rafaela Frideberga. Bez prestanka je ukazivao

* Informator/Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1990 (preveo Tomislav Martinović).

na nedostatak demokratije unutar organizacije i upozoravao da je upravljačka grupa prigrabila vlast.

Delo *Političke partije* nije, dakle, plod izučavanja i razmišljanja jednog neutralnog posmatrača, niti pak rezultat zapažanja „angažovanog očevica”, već analiza koju je obavio razočarani partijski borac. Knjiga sadrži istoriju Mihelsovog pristupanja socijaldemokratiji i, u isti mah, predstavlja rad o samoj toj partiji. Otuda njen dvosmislen status. Između 1903. i 1911. godine, partijski borac postepeno ustupa mesto sociologu i univerzitetskom profesoru, ali volja za angažovanjem ni u jednom trenutku ne splašnja. U doba kada posećuje socijaldemokratske tribine, Mihels pokušava da izdejstvuje mesto predavača na Univerzitetu u Marburgu, ali mu je ono, po svemu sudeći, bilo uskraćeno zbog njegove partijske pripadnosti. Da bi preživeo, mora se stoga češće laćati pera i držati predavanja u inostranstvu, istovremeno se baveći svojim dugoročnim istraživanjima. U takvim okolnostima upoznao je Maksa Vebera, koji se nije zadovoljio da u štampi osudi ostrakizam kojem je Mihels bio podvrgnut. Veber uskoro postaje njegov mentor, pa je logično što mu je bilo posvećeno prvo izdanje *Političkih partija*. U pismu od 26. marta 1906, Maks Veber je praktično utvrdio Mihelsov program rada. „Specifičnost SPD”, piše mu on, „duguje se pre svega činjenici da, nasuprot anglosaksonskim partijama, ona raspolaže globalnom vizijom sveta, a ne samo stranačkom mašinerijom poput američkih stranaka. Problem koji Vi pokrećete čini mi se vrlo značajnim: kako se konkretno u partiji sprovodi uzajamni uticaj materijalnih ideala, neophodnog aparata, hijerarhije koja se na toj osnovi stvara, te birokratizacije. Nije, naime, samo reč o onima koji se nazivaju revizionistima, akademskim političarima, itd., već pre svega o propitivanju ideološkog karaktera partije i pravcima njenog razvoja”.

Mihels će, dakle, iznutra razložiti organizacionu mašineriju partije, pokazujući kako, zahvaljujući onome što se danas naziva izopačenim efektom, ona proizvodi oligarhiju koja se opire demokratiji kao svom navodnom cilju. Na samom početku, on izriče jednostavnu tvrdnju: „Moderna partija je borbena organizacija u političkom smislu reči, pa se kao takva mora povinovati zakonima taktike. Taktika pak iziskuje pre svega mogućnost mobilizacije” (str. 39). Stoga se, s razloga efikasnosti, partija opskrbljuje gotovo vojničkom strukturom. „Prisnu vezu koja postoji između partije i armije potvrđuje strastan interes s kojim su se nekolicina najpoznatijih vođa nemačkog socijalizma bavili vojnim pitanjima” (str. 41). U armiji, međutim, vojnici ne biraju svoje oficire, kao što u partiji obični članovi izabiru svoje rukovodiocce. Pa ipak, rezultat je na kraju krajeva istovetan: rukovodioci vrlo brzo požele da svoj položaj učvrste, da bez ikakve rasprave bazi nametnu svoje stanovište, te zahtevaju slepu poslušnost onih koji su ih opunomoćili. Mihelsa zanimaju pre svega ti rukovodioci, najčešće opisani apstraktnim izrazom *leadership*: on se bavi njihovim motivacijama, načinom na koji uspevaju da produže svoju dominaciju, njihovim socijalnim poreklom. Te analize oslanjaju se više na socijalnu psihologiju negoli na veberovska istraživanja birokratije. Uostalom, 23. novembra 1911. Mihels će pisati Gistavu Le Bonu: „Ja sam naprosto primenio na području političkih partija i njihove administrativne i političke strukture one teorije koje ste Vi formulisali na onako sjajan način u oblasti kolektivnog života gomila”. Treba imati u vidu udvorički ton ove izjave: u to vreme Mihels je nastojao da izdejstvuje prevođenje svoje knjige u „Novoj naučnoj biblioteci” koju je uređi-

vao upravo Le Bon. No, u svome delu on Le Bona retko navodi, a njegove ideje preuzima na vrlo uopšten način. Ali ostaje ipak da, ne bi li objasnio dominaciju vođa nad masama, Mihelš neprestano pribegava izrazima kao što su nadmoćnost znanja, dubina ubeđenja, ideološka čvrstina, pa i samopouzdanje, harizma ili elokvencija. To je Đerđu Lukaču, strogom Mihelšovom kritičaru, poslužilo kao povod da napiše kako „sve što on [Mihelš] predlaže jeste opis uspona oportunitizma u redovima socijaldemokratije u eposi imperijalizma, koji je nastao pod uticajem pojave i razvoja radničke aristokratije” (Lukács, 1928). Uostalom, psihologija gomila, dodaje Lukač, „samo je, ukratko govoreći, naučna himera buržoazije koja se nada da će stanje dezorganizovanosti masa, koje ona svakodnevno podbada, većito potrajati”. Istinski naučni postupak sastojao bi se, naprotiv, u postavljanju pitanja „kakva je ekonomska baza demokratije i u čemu je, s gledišta vladajuće klase, njena društvena funkcija”. Od jednog pobornika nemačke socijaldemokratije Lukač je, bez ikakve sumnje, s pravom očekivao da ponudi marksističku analizu funkcionisanja svoje partije. Treba odmah istaći da ostatak Mihelšovog dela (više od trideset knjiga i 700 članaka koje je uspeh *Političkih partija*, na žalost, danas bacio pomalo u zasenak) pokazuje da je on do u tančine poznavao Marksovo delo. Ali, Mihelšov prvenstveni cilj nije se u tome sastojao: neosporno je da je njegovo izučavanje partijske „mašinerije” bliže pamfletu negoli pomnom naučnom radu. Veber mu je to prebacivao u više navrata, nazivajući ga ironično *Gesinnungsethiker* (moralistom) i nemilosrdno ukazujući na njegovu sklonost da činjenice brka s vrednosnim sudovima. Pa ipak, uprkos tim pojmovnim slabostima, *Političke partije* ostaju izvanredna zbirka činjenica i razobličuju s podjednakom snagom mane partijske oligarhije.

Ali postoji i jedan drugi nivo čitanja toga dela koji nadilazi puku sociološku analizu jedne političke partije. Robert Mihelš je hteo da tim tekstom predloži i svoje razmišljanje o demokratiji. Uostalom, izvorni naslov (*Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*), koji je u francuskom izdanju sažeto formulisan podnaslovom „Ogled o oligarhijskim tendencijama u demokratijama”, pojašnjava autorovu ambiciju. Pitanje demokratije počiva u središtu Mihelšovih preokupacija. Na tom planu, njegova misao smeštena je na utoku dveju antagonističkih ideoloških struja. I u tom pogledu neophodno je stvar rasvetliti biografskim činjenicama.

Godine 1907. Mihelš napušta Marburg i odlazi u Torino, pošto mu je na tamošnjem Univerzitetu povereno da predaje ekonomiju. U tome gradu, u kojem je već poznavao Luidija Einaudija i Akila Loriju, koji su radili na njegovom naimenovanju, uskoro će upoznati i Gaetana Mosku. U isto vreme, politička znatiželja odvela je Mihelša na stranu revolucionarnih sindikalista, naročito francuskih. Kao redovni saradnik lista *Le Mouvement socialiste*, on često putuje u Pariz, gde upoznaje Žoresa, Ibera Lagardela i Eduarda Berta. Taj dvostruki uticaj Moske i revolucionarnih sindikalista sustiće se u *Političkim partijama* na iznenađujući način.

Mihelš je od Gaetana Moske preuzeo svoje razlikovanje između „upravljача” i „potčinjenih”. „U svim društvima”, tvrdio je Moska, „počev od najnerazvijenijih, onih koja jedva da su prešla prag civilizacije, pa sve do najkultivisanijih i najsnažnijih, postoje dve klase ljudi: klasa upravljača i klasa potčinjenih”

(Mosca, 1896). U *Političkim partijama* taj stav glasi: „Postojanje vođa je pojava inherentna svim oblicima društvenog života” (str. 295). Stoga, dodaje Mihels, „na nauci nije da istražuje da li je ta pojava dobra ili rđava, ili pak da li je ona i dobra i rđava. Ali je, naprotiv, od velikog naučnog interesa utvrditi da je svaki sistem koji podrazumeva postojanje vođa nespojiv s najbitnijim postulatima demokratije” (*isto*). Upravo u tome počiva paradoksalnost njegove knjige: Mihels usvaja hipotezu o „neizbežnosti postojanja političke klase” (kao što stoji u naslovu jednog njegovog članka), ali se ipak ne može odlučiti da je u potpunosti prihvati. Jer, „demokratija je [...] blago kojim nikada niko neće moći da zagospodari. Ali, prosleđujući istraživanja i neumorno nastojeći da pronađemo ono što se pronaći ne može, ipak ćemo obaviti posao koristan i plodan s gledišta demokratije” (str. 300).

Kako, dakle, doći do „onoga što je u demokratiji bitno”, a to je „da u pojedinca učvršćuje i pobuđuje intelektualnu sklonost kritici i nadzoru nad zbivanjima?” (str. 301). „Apsolutni ideal”, priznaje Mihels, „bila bi aristokratija sastavljena od moralno ispravnih i tehnički sposobnih ljudi”. Znači li to da se Mihels pridružio „elitistima”, Moski i Paretu, uz koje se on obično pogrešno svrstava? Ne! Jer Mihels nema nikakvih iluzija: „Ali gde naći takvu aristokratiju?” (str. 302), pita se on odmah, da bi ustvrdio kako rešenje nije u tome. Da li je, dakle, moguće — uprkos „objektivnoj nezrelosti masa” (na koju se oslanja *leadership*) iznaći efikasne postupke kojima bi se kontrolisali upravljači? Mihels posvećuje čitavo jedno poglavlje razmatranju pitanja referenduma, da bi zaključio kako i sâm referendum može biti izvrnut u svoju suprotnost i iskorišćen za manipulaciju. Postoji li onda, možda, neki drugi tip organizacije osim političke partije, nešto što bi umaklo sklerotizovanju i postepenom tonjenju u konzervatizam i poburžujućenje stranačkih rukovodilaca? Na ovoj tački oseća se uticaj Mihelsovog susreta s revolucionarnim sindikalistima. On je u jednom trenutku pomislio da sindikalizam može da posluži kao sredstvo da se izbegne oligarhizacija i obnovi „praktični ideal demokratije, [koja] se sastoji u *selfgovernmentu* masa, a u skladu s odlukama narodnih skupština (str. 27). Ali, takva nada nije bila dugog veka. Već u martu 1907. godine Mihels se tim povodom, na stranicama lista *Le Mouvement socialiste*, sporečkao s Eduardom Bertom. Bert je pisao da samo direktna akcija omogućuje radničkoj klasi da deluje kao „autonomna masa, a ne masa koju neko predstavlja”, jer „predstavništvo nužno znači izdaju, skretanje, poburžujućenje”. Ali zašto, odgovara Mihels, „Bert proizvoljno primenjuje svoje teorije samo na partiju? Direktnoj akciji su potrebne ekonomske organizacije, *sindikati* [...]. Sindikati bez ‚predstavnika’, ma kakvi ti predstavnici bili, još nisu stvoreni! Svoju tezu Bert nije produbio. Umesto što veli da ‚partija porađa poburžujućenje’ morao je da kaže: ‚organizacija porađa poburžujućenje i skretanje’. Ali, princip organizacije zahvata podjednako i partiju i sindikat. Problem koji treba rešiti [...] sastoji se pre svega u tome da se pronađe jedan način reagovanja na nedostatke svake organizacije, svakog predstavništva. Ta reakcija naziva se sindikalizmom. No, pošto se i sindikalizam služi entitetima zasnovanim na načelima predstavništva (sindikalni službenici), on u sebi nosi okrutnu antinomiju... To je problem koji tek treba rešiti”. Četiri godine kasnije, za Mihelsa to više nije problem. Pitajući se u *Političkim partijama* o „profilaktičkom dejstvu sindikalizma” da bi se suzbila prekomerna vlast vođa, on se — zajedno sa Žoržom Sorelom — požalio na „postepeno

izrođavanje sindikalizma” u „radničku vladu” (str. 261). A što se tiče *selfgovernmenta*, morao je da prizna da, „iako je tačno da taj sistem ograničava princip delegacije [vlasti], on ipak ne nudi nikakvu garanciju protiv stvaranja oligarhijskog generalštaba. [...] S jedne strane, moćnim narodskim govornicima lako je da svojom elokvencijom sugestivno deluju na mase, a s druge neposredna vlast naroda — sa svojim sistemom koji ne dopušta ni ozbiljne rasprave, ni donošenje promišljenih odluka — neobično olakšava nasilničke poduhvate koje bi mogli preduzeti izuzetno smeli, energični i spretni ljudi” (str. 27).

Treba li se, dakle, pomiriti s činjenicom da se demokratski sistem, „u krajnjoj liniji, svodi na pravo masa da periodično biraju vođe, kojima u tim razdobljima duguju apsolutnu poslušnost” (str. 162)? Takve reči rasrdile su Maksa Vebera koji „nije imao odveć sklonosti prema klasičnim fundamentalističkim verzijama demokratije, proizašlim iz Rusoovih načela” (Mommsen, 1981). „Svi ti pojmovi kao što su ‚volja naroda’, ‚prava volja naroda’, itd. za mene odavno više ne postoje. To su fikcije”, pisao je Veber Mihelšu 4. avgusta 1908. godine. Uprkos tim upozorenjima, spreman da oslabi teorijski domašaj svog dela, Mihelš je i dalje mnogo toga žrtvovao etici ubeđenja [u Veberovom smislu reči — *prim. prev.*]. „Značaj Mihelsov”, tvrdi Dejvid Bitem, „počiva ne toliko u originalnosti njegove misli, koliko u njegovoj velikoj sposobnosti da sintetizuje ideje drugih pisaca” (Beetham, 1981). Mihelsovo docnije priklanjanje italijanskom nacionalizmu (posle 1911. godine), kao i njegova potraga za idealnom demokratijom koje se nikad nije ostavio, pripomogli su da on postane pobornik Musolinija. Da li je „harizmatski vođa” — kao što je Mihelš nazivao Musolinija pozajmljujući od Vebera taj pojam i upotrebljavajući ga na način koji bi nemački sociolog verovatno odbacio — smislio novi oblik odnosa s masama? Mihelš je, međutim, i sâm ukazivao na opasnosti „neposrednog vladanja” narodom, onakvog kakvo se docnije odvijalo s balkona Pjace Venecija. Ali (da li je reč o predosećanju?), on je i napisao, potkraj *Političkih partija*, da „čak i najodvratnija demagoška diktatura” u svome „izopačenom organizmu sadrži [...] jedan zdrav princip koji pobuđuje nadu da će bolest biti izlečena”. Da li je fašizam krio taj „zdrav princip” o kojem se Mihelš nije podrobnije izrazio?

Mihelš se nije upitao da li je jednopartijski sistem, istovetan fašizmu, spojiv s demokratijom kojoj je on težio. Celokupna njegova analiza, usredsređena posle *Političkih partija* na problem demokratije *unutar* jedne organizacije, izbegavala je pitanje višepartijskog nadmetanja. Otuda pitanja koja iskrsavaju kada se njegove hipoteze ekstrapoliraju na plan globalnog razmišljanja o demokratiji. Kao što je pisao Sejmor Martin Lipset, „pluralnost oligarhijskih organizacija omogućuje da se politička demokratija održi u okvirima društva kao celine” (Lipset, 1961). Na tom planu, Mihelsov rad pati od neospornih nedostataka.

Robert Mihelš ubrzo se razočarao u fašizam, baš kao što se već bio razočarao u socijaldemokratiju. Ali, nije li on sâm izjavio da „demokratske struje koje opažamo u istoriji nalikuju na talase koji se valjaju jedan za drugim. Svi se oni razbijaju o isti greben, a svakoga časa nadolaze novi. To je utešan i, u isti mah, tužan prizor”.

● *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*, Leipzig, Dr Werner Klinkhardt, Philosophisch-soziologische Bücherei, 1911, 402 str. Drugo, prošireno izdanje, Leipzig, Alfred Kröner, 1925, 528 str. Franc. prev., S. Jankélevitch, *Les partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*, Paris, Flammarion, „Bibliothèque de Philosophie scientifique”, 1914, 314 str. Sudeći po prepisci između Mihelsa i Gistava Le Bona koja je, kao i celokupan Mihelsov arhiv, sačuvana u Fondazione Einaudi u Torinu, izgleda da je taj prevod sačinjen na osnovu prvog italijanskog izdanja. Le Bon je zahtevao skraćivanje teksta, a sâm Mihels je ukazao koja mesta valja izostaviti. Na žalost, upravo je taj često pogrešan prevod, prikraćen za jedan deo teksta i sve napomene, objavljen ponovo u džepnom izdanju (Flammarion, 1971, predgovor: René Rémond). Na to izdanje ovde upućujemo tek uzgredno. I danas kao referentan ostaje tekst druge italijanske verzije, koja je sročena na osnovu nemačkog izdanja iz 1925, a propraćena pažnje vrednim predgovorom (Juan Linz, „La sociologia del partito politico nella democrazia moderna”, Bologna, Il Mulino, 1966, CXIX—558 str.).

► Lukačev prikaz *Političkih partija* bio je objavljen u *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, XIII (1928), str. 309—315; Gaetano Mosca, *Elementi di scienza politica*, 1896 (skraćeno izd., *La classe politica*, Bari, Laterza, 1975, 296 str.); Wolfgang Mommsen, „Max Weber and Roberto Michels. An asymmetrical partnership”, *Archives européennes de sociologie*, XXII (I), 1981, str. 100—116; isti, „Roberto Michels and Max Weber: moral conviction versus the politics of responsibility”, u: Wolfgang Mommsen and Jürgen Osterhammel, *Max Weber and his Contemporaries*, London, Allen and Unwin, 1987, str. 121—138; David Beetham, „Michels and his critics”, *Archives européennes de sociologie*, XXII (I), 1981, str. 81—99; Seymour Martin Lipset, uvod u *Political parties*, New York, Free Press, 1962, 382 str. (taj engleski prevod je, što je vrlo čudno, urađen prema francuskoj verziji). Zanimanje za Mihelsovo delo nedavno je obnovljeno. Ovde namerno navodimo samo poslednji kolokvijum čiji su materijali objavljeni u *Annali di Sociologia / Soziologische Jahrbuch*, Università di Trento, 2, 1986, I, 304 str.

(A. Mimica)

Žan-Lik PUTJE

MIL Džon Stjuart, 1806—1873.

O slobodi, 1859.*

Imamo li u vidu da su, bez ikakve sumnje, *Razmatranja o predstavničkoj vladi* učinila Džona Stjuarta Mila nekom vrstom kanonskog pisca engleske liberalne misli, moglo bi se učiniti paradoksalnim što iz njegovog političkog dela izabiremo spis *O slobodi*. Međutim, treba primetiti da su, uopšte uzev, shvatanja o predstavnštvu, kao što upozorava Hana Pitkin, povezana sa širim gledištima o samom smislu političkih pitanja, funkcionisanja društva i čovekove prirode. Ova potonja tvore ono što ona naziva „metapolitikom” svakog autora ponaosob (Pitkin, 1967, str. 146). U slučaju Džona Stjuarta Mila, upravo delo *O slobodi* predstavlja matricu koja osmišljava celokupnu političku građevinu njegova zrela doba, utoliko pre što taj spis stoji u opreci spram teza koje je Mil branio u svojim prvim delima. Ako je, naime, tridesetih godina on u prvi plan isticao slobodu kao autonomiju te naglasak stavljao na neophodnu ulogu elita

* Filip Višnjić, Beograd, 1988 (prevele Jelena Kovačević i Dubravka Mićunović).